

4/2022,
iyul-avgust
(№ 00060)

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МИНТАҚАНИНГ МУВОЗАНАТЛИ РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМИ

Умаров Абдувахоб Турсунович

*Ўзбекистон Миллий университети Иқтисодиёт факультети декани,
и.ф.н., доцент. Тошкент, Ўзбекистон.*

Элов Дилшод Абдужаббарович

*Ўзбекистон Миллий университети Иқтисодиёт факультети доценти,
и.ф.н., доцент. Тошкент, Ўзбекистон. elov.dilshod@mail.ru*

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol10_iss4/a10

Аннотация

Мақолада ҳозирги замон иқтисодиётида минтақавий тизимлар ривожланишидаги номутаносибликлар ҳақида фикр юритилади. Минтақанинг мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясини шакллантириш дастаклари ва воситалари, механизмни ишлаб чиқиш долзарб илмий вазифа ҳисобланади. Тизимли ёндашувдан фойдаланиб, минтақанинг мувозанатли ривожланиш стратегиясини шакллантириш механизмнинг йириклашган чизмаси ишлаб чиқилган ва таклиф этилган. Номутаносибликларнинг шаклланиш манбалари, минтақанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш устуворликлари, ривожланиш мувозанатлашганлигини таъминлашнинг мумкин бўлган дастак ва воситалари, минтақаларнинг мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиш сценарийлари ва стратегик муқобилларини шакллантириш йўналишлари ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: минтақа, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, мувозанатли ривожланиш, жараёнли ёндашув, тизимли ёндашув.

Кириш

Глобаллашув даврида минтақавий тизимлар ривожланиши муҳим глобал ва маҳаллий номутаносибликлар билан тавсифланиб, алоҳида минтақаларнинг ҳам, бутун миллий иқтисодиётнинг ҳам барқарор ва хавфсиз ривожланишга ўтишини қийинлаштирадиган беқарорликларнинг асосий омилларидан бири бўлиб қолмоқда.

Республика Президенти Ш.М.Мирзиёев қайд қилиб ўтганидек: “...ислохотларнинг асосий мақсади – аҳоли учун муносиб ҳаёт даражаси ва сифатини таъминлашдир” [1]. Мамлакатда тадбиркорлик ташаббуслари ва лойиҳаларини жадал амалга оширишни ташкил этиш, аҳоли билан мулоқот тизимини йўлга қўйиш, аҳоли турмуш даражаси ва бандлигини ошириш, ҳудудларни жадал ва комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни таъминлашда маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари раҳбарларининг шахсий жавобгарлигини ошириш бўйича комплекс чора-бадбирлар амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолатини чуқур таҳлил қилишда истиқболга йўналтирилган мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш учун уни комплекс баҳолашнинг ҳамда юзага келаётган муаммоларни

ҳал қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиққан ҳолда уларга тезкорлик билан ва лозим даражада жавоб қайтаришнинг ягона мувофиқлаштирилган механизми йўқлиги тўсқинлик қилмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Ҳозирги замон иқтисодий адабиётида “минтақа” тушунчасининг ягона талқини мавжуд эмас. Ҳудудий-маъмурий ёндашувга мувофиқ, “минтақа” тушунчаси маъмурий-ҳудудий бирлик сифатида ўрганилиб, унга ҳудудларнинг бир бутунлиги, ихтисослашуви, иқтисодий алоқалари, табиий ресурслар мажмуасини илғор моддий-техник асос билан, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма билан уйғунлаштириш асосида ишлаб чиқарувчи кучларнинг муайян ривожланиш йўналиши хосдир.

Шу сингари талқин Э.Б. Алаев [2], А.И. Добрынин, Н.Н. Некрасов [3], В.Н.Лексин ва А.Н. Швецовларнинг тадқиқотларида ўрганилади. Қатор ишларда минтақага айрим белгилари бўйича ўзаро фарқланадиган ҳудуд сифатида қаралади [4].

Мазкур вазиятда минтақани иқтисодий ва маъмурий-ҳудудий туманлаштиришга мос келмайдиган, маълум тизимга келтирилган бирлик сифатида талқин қилиш ҳақида гап боради. Бундай талқин дастурий-мақсадли ёндашувда табақалашган мақсадли дастурлар қўлланиши мумкин бўлган ижтимоий-иқтисодий ривожланиш муаммолари мавжуд бўлган ҳудудлар гуруҳини ажратишни кўзда тутаяди. Ушбу талқин трансдавлат минтақаларини ўрганишда ҳам қўллаб-қувватланиб, уларнинг амал қилиши маълум меъёрий-ҳуқуқий асос ва халқаро кооперациянинг табақалашган стратегиялари билан белгиланади.

Е.Коваленко, Г.Зинчук, С.Кочетков[5] ларнинг асарларида ҳудудларнинг мажмуавийлиги, бир бутунлиги, ихтисослашуви каби минтақа тавсифлари билан бир қаторда, бошқарилувчанлик асосий хусусиятлардан бири сифатида ажратилади. Минтақа квазидавлат сифатида қаралади, асосий урғу минтақа иқтисодиётининг миллий иқтисодиёти таркибида самарали амал қилишини таъминлайдиган иерархия турли даражаларида давлат ҳокимияти органларининг ўзаро таъсир механизмига қаратилади.

Рақобатли бошқарув тамойиллари, инновацион йўналтирилган ривожланиш моделининг минтақа даражасига ўтказилиши минтақанинг рақобат кураши иштирокчиси сифатида квазикорпорация[6], товарлар бозори, хизматлар бозори, ресурслар бозорида тарқалишига олиб келди. Ушбу жиҳатдан инновацион-фаол “ўсиш кластерлар”ининг шаклланишига, трансмиллий корпорацияларнинг ривожланишига кўмаклашиши ҳамда ташқи товарлар ва капиталлар оқимларида самарали туришга урғу берилади.

Бунда иқтисодий ўсишнинг амалда бўлмаган омилларидан фойдаланиш имконини берадиган минтақаички ва минтақалараро алоқалар самарали тизимини шакллантириш биринчи ўринга қўйилади. Шундай қилиб, минтақа, бир томондан, демографик алоқалар ва яшаш шароитлари, такрор ишлаб чиқариш, транспорт, энергетик, ишлаб чиқариш алоқалари, ижтимоий инфратузилманинг бирлиги хос бўлган ҳудуд сифатида; бошқа томондан эса инновацион салоҳиятни ривожлантириш, рақобатбардошлик даражаси ва аҳоли турмуш сифатини ошириш борасидаги ўз иқтисодий сиёсатини ўтказишга қаратилган хўжалик субъекти сифатида талқин этилади.

Мамлакат мавжуд маъмурий-ҳудудий тузилишини ҳисобга олган ҳолда ишда минтақа деганда вилоятлар, республикалар, автоном вилоят ва округлар, давлат даражасидаги шаҳарлар тушунилади. Минтақа – бу мажмуавийлик, бир бутунлик,

ихтисослашув ва бошқарилувчанлик каби асосий белгилар билан тавсифланадиган республика ҳудудлари маъмурий чегараларидаги ҳудуддир.

Ҳозирги шароитда минтақани тизим ичида ва унинг ташқарисида янада мураккаб сабаб-оқибат алоқа-боғланишларига эга, кўп унсурли тизим сифатида қараш зарур. Минтақаларнинг макон иқтисодий тизимида илгарилаб борувчи ўсиш маркази сифатида аҳамиятининг ортиши, давлат, тармоқ ва минтақа манфаатларининг кросс-соҳаси ҳисобланган минтақа бошқарув динамизми ва мураккаблиги минтақа ижтимоий-иқтисодий бошқарувининг янги ўхшаш механизмларини шакллантириш заруратини келтириб чиқарди.

Услубий нуқтаи назардан иқтисодий муносабатлар жараёнида аниқ механизмлар, шу жумладан, минтақани мувозанатли ривожлантириш стратегиясининг шаклланиш механизмини ишлаб чиқишда юзага келадиган у ёки бу вазифаларнинг қўйилиши ва ечимида аниқланган муаммони тадқиқ этишга илмий ёндашувни танлаш муҳим ҳисобланади. Адабиёт манбаларининг таҳлили макро-, мезо- ва микродаражаларда бошқарув муаммоларини ҳал қилишга ёндашувларнинг хилма-хиллигини кўрсатади ҳамда илмий тадқиқотларда унга етакчи ёндашув мавжудлиги ҳақида ҳулоса қилиш имконини беради:

- жараёнли;
- вазиятли;
- тизимли.

Жараёнли (функционал) ёндашувнинг мазмуни бошқарувнинг таҳлил, баҳолаш, прогнозлаш, мувофиқлаштириш, тартибга солиш, назорат қилиш каби ўзаро боғлиқ вазифаларини ўрганишдан иборат.

Вазиятли ёндашув бошқарув усуллари ва чоралари аниқ вазиятдан келиб чиқиб, ўзгаришидан иборат ва юзага келадиган ҳўжалик юритиш шароитлари ва қўйилган мақсадларга кўпроқ мос келадиган ҳисобланади. Вазиятли ёндашув тизимли ёндашув билан узвий боғланган бўлиб, у яна бошқарув вазифалари ўртасидаги узвий ўзаро боғлиқликни қайд этади ва уларга алоҳида қарамайди[7].

Тизимли ёндашув – мажмуавийлик, илмий-тадқиқот, лойиҳалаш ва режалаштиришда қамров ва пухта ташкил қилиш кенглигининг аҳамиятини қайд этадиган тушунчадир[8]. Ишда мувозанатли минтақавий ривожланиш стратегиясини танлашга нисбатан қарор қабул қилишда таркиблаш вазифасини ҳал қилиш имконини берадиган жараёнли ва тизимли ёндашув нуқтаи назаридан механизмнинг йириклашган чизмаси таклиф этилади.

Механизмни минтақавий ривожланиш бошқарув тизимининг таркибий унсури сифатида шакллантириш зарурати етакчи иқтисодчилар асарларида таъкидланмоқда. Муаллифлар бошқарув механизмини аниқлашга турли нуқтаи назарлардан ёндашадилар ва ушбу тушунчани бир хил бўлмаган талқин қиладилар. А. Кульман иқтисодий механизмни турли иқтисодий ҳодисалар ўртасида табиий равишда юзага келадиган зарурий ўзаро алоқадорлик сифатида таърифлайди[9]. В.И.Плаксин “исталган синф механизми унинг таркибий қисмлари ўртасидаги алоқаларни ташкил этиш, ўрнатишни кўзда тутиб, уларнинг таркиби ва мазмуни негиз муносабатлар ва уларни ташкил қилиш усуллариининг хусусияти билан белгиланади” [10].

Айрим муаллифларнинг нуқтаи назаридан[11] бошқарув механизми жараённи кучайтиришнинг субъектив воситаси сифатида қаралиб, объектив равишда бизнинг саъйи-ҳаракатларимиздан ташқарида кечади, уни ташкил қилувчилар, унсурларни ўзгартириш натижасида амал қилишнинг янги сифатини кўзда тутди. А.В.Гринев[12]

бошқарув механизми, деганда ривожланиш стратегиясини шакллантириш билан боғлиқ маълум мақсадлар асосида баҳолаш ва таҳлил қилиш усуллари мажмуини тушунади. Е.В.Пономаренко[13] кластерларни ривожлантириш учун инфратузилма сифатида илмий, технологик, индустриал (саноат) парклари салоҳиятидан фойдаланиш асосида бошқарув механизмини ўрганади. О.В. Прокопенко ва бошқа олимлар[14] ташкилий-функционал тизимлар нуқтаи назаридан бошқарув механизмини ўрганади. С.Ю. Ягудин[15] нинг таъкидлашича, кенг жиҳатдан ушбу механизмнинг ташкилий томони хўжалик рағбатлантириши ва режалаштиришини ўз ичига олади. Л.И. Лопатниковнинг таъкидлашича, бир тизим қандайдир бошқа тизимга кириш билан алмаштирилмайди, балки дунёдаги ҳодисалар умумий ўзаро алоқасини ифодалайди.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотнинг услубий асосини диалектиканинг асосий қоидалари ва тамойиллари ташкил этади. Минтақа ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларини ўрганишда унинг кўрсаткичларини миқдорий ўрганиш, яъни иқтисодий мувозанатни таъминлаш ҳақидаги маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш услубига таянилади. Маълумотлардан хулоса чиқаришда мантиқий таҳлил, синтез, умумлаштириш, индукция ва дедукция, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндошув, статистик умумлаштириш усуллари билан фойдаланилади.

Таҳлил ва натижалар

Пандемия кўплаб мамлакатлар ижтимоий ҳимоя тизими учун жуда қийин давр бўлди. Иш ва тирикчилик воситаларидан маҳрум бўлган даврда кўплаб одамларнинг ижтимоий ёрдам ва хизматларга бўлган эҳтиёжи ошди. Бундан ташқари, ижтимоий ёрдам кўрсатиш механизмлари ижтимоий масофани сақлаш ва инфекция тарқалишининг олдини олувчи қўшимча эҳтиёт чоралари қўлланилаётган шароитда ўзгаришларга учради.

Ўзбекистонда кам таъминланган ва ҳимояга муҳтож одамларга кенг қўламли бир марталик ижтимоий ёрдам 2020 йил март ойида ташкил этилган Инқирозга қарши жамғармасидан кўрсатилмоқда. Унинг ижтимоий соҳага қаратилган харажатлари 11 август ҳолатига 2,56 трлн. сўми ташкил этди, шундан 489 млрд.сўмлик маблағлар ижтимоий нафақа тўловларига сарфланди.

Ўзбекистонда ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларга ёрдам кўрсатиш учун эҳтиёжлармандлар тўғрисидаги маълумотлар киритилган “темир дафтар” рўйхати жорий қилинди. Рўйхат маҳалла қўмиталари раислари томонидан сектор раҳбарлари билан биргаликда шакллантирилади. Масъул шахслар маълумотни “темир дафтар” га электрон шаклда sahovat. agros.uz сайтида электрон имзо калити ёрдамида киритадилар.

“Темир дафтар” ни юритишда кам таъминланган оилаларнинг беш тоифаси белгиланди:

1. Меҳнатга лаёқатсиз ва сурункали касаллиги бор оила аъзоларининг мавжудлиги;
2. Ёлғиз, кекса, бева ва кам таъминланган, шунингдек, қаровга муҳтож фуқаролардан ташкил топган оилалар;
3. Беш ва ундан кўп болали оилалар;
4. Коронавирус пандемияси муносабати билан киритилган карантин чоралари натижасида ишини ва даромад манбаини йўқотган фуқаролар ҳамда қайтиб келган меҳнат мигрантлари;

5. Камбағал, ёрдамга ва моддий қўллаб-қувватлашга муҳтож оилалар.

“Темир дафтар” жорий қилингунга қадар баъзи оилаларда 2 ёшгача бўлган бола парвариши учун нафақа, 14 ёшгача бўлган болалар учун нафақа ва кам таъминланган оилалар учун нафақалар олиш имконияти мавжуд эди. Бундай ёрдамни олиш учун оиланинг ҳар бир аъзоси жами даромади сўнгги уй ойда ўртача энг кам иш ҳақининг 1,5 бараваридан ёки 358 минг сўмдан ошмаслиги керак.

Агар оиланинг ҳар бир аъзоси даромади 358 минг сўмдан ортиқ бўлса, унда рўйхатдан ўтиш учун ариза Ягона ижтимоий реестрда автоматик равишда рад қилинади. Бироқ кам таъминланганликнинг 358 минг сўм миқдоридоги юқори чегараси оилалар муҳтожлигининг пасайтирилган мезонидир. 2015 йилдан бўён Жаҳон банки ўта қашшоқликни кунига 1,9 АҚШ долларига кун кечириш деб белгилаган, бу эса ўз навбатида, бир кишининг ойлик даромади 57 долларни ёки 580 минг сўмни ташкил қилиши ўта камбағаллик белгисини англатади.

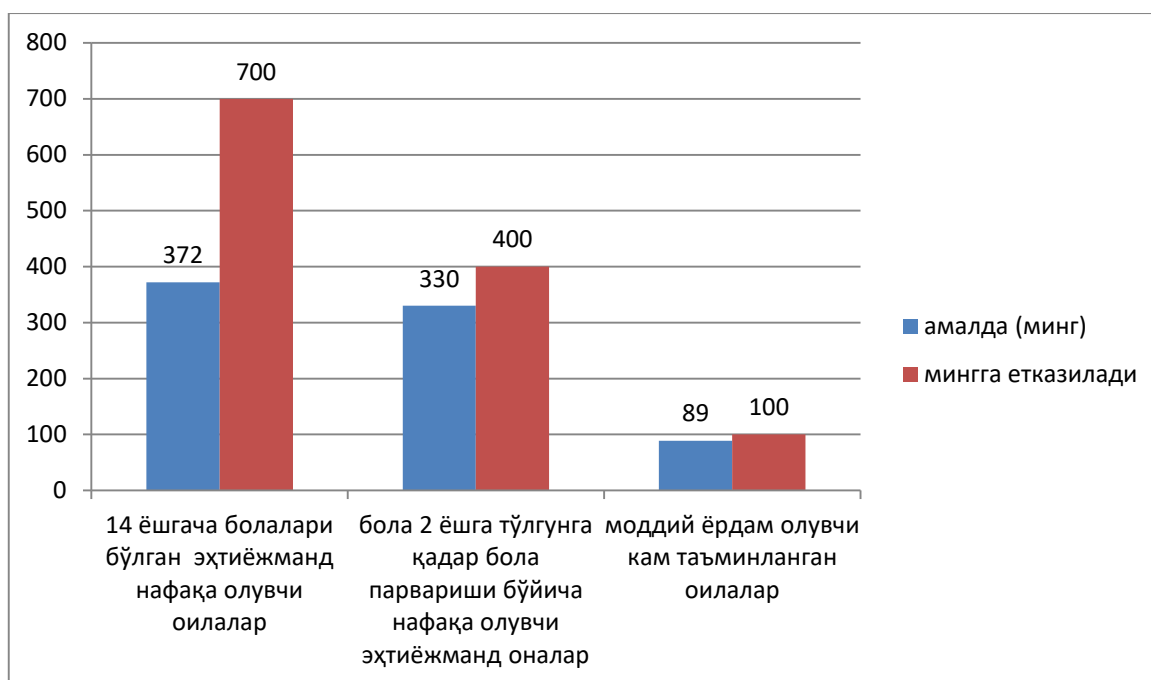
Натижада Ўзбекистонда ягона ижтимоий реестрда белгиланган даромадлар мезони глобал қашшоқлик чегарасидан 1,62 баравар кам, бу эса мамлакат аҳолисининг ижтимоий нафақалар билан коплашни сезиларли даражада камайтиради. Демак, биз ўта қашшоқликда кун кўраётган оилаларга ёрдам бериш билангина чекланыпмиз. Яқинда ЮНИСЕФ нинг Ўзбекистондаги ҳисоботи кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам кўрсатиш бутун мамлакат бўйлаб 61,5 минг оилани қамраб олган жуда кичик дастур эканлигини кўрсатди.

ЮНИСЕФ таҳлиллари яшаш шароити ҳаттоки муҳтожликнинг сезиларли паст мезонига тўғри келаётган 98 фоиз уй хўжаликлари ушбу дастур билан қамраб олинмаганини аниқлади. Бундан ташқари, ЮНИСЕФ нинг 2012 йилдаги маълумотларига кўра, оилалар бола парвариши бўйича ўртача 6,7 ой ва болали оилалар учун 4,7 ой давомида нафақа олганлар.

Маҳалла қўмиталари ҳам кам таъминланган оилаларга нафақа тайинлаш учун маъсул ҳисобланадилар. ЮНИСЕФ тадқиқотида таъкидланишича, маблағ етишмаслиги ва кам таъминланган оилаларнинг кўплиги сабабли кўплаб кишилар ҳатто COVID-19 пандемияси ва қаттиқ карантин чоралари қўлланилишидан олдин ҳам, яшаш шароити муҳтожликнинг паст мезонлари талабларига жавоб берса ҳам, маҳаллалардаги ижтимоий нафақаларни олиш учун ўз навбатларини кутишга мажбур бўлишган.

Ижтимоий ҳимоя ягона реестрининг янги тизимида (2019 йил 1 октябридан Сирдарё вилоятида синов тартибида ишлади, йил охирига қадар бутун Ўзбекистон бўйлаб жорий этилди) фуқаролар шахсий идентификация рақами (ЖШШИР) ёрдамида рўйхатдан ўтишлари ва ижтимоий нафақа олиш учун ариза беришлари мумкин. Ушбу жараёни рақамлаштириш ортиқча қоғозбозликдан қочиш ва кам таъминланган оилаларнинг даромад даражасини, иш ҳақи ва бошқа ёпиқ шахсий маълумотларини кузатиб бориш имконияти билан муҳтожлик даражасини объектив баҳолаш имконини беради.

Аввало, муҳтож оилаларга кўрсатилаётган молиявий ёрдамнинг аҳамиятли эканини таъкидлаш лозим. Бунинг натижасида мамлакатимизда биринчи марта қийин аҳволда қолган барча кишиларни тўғридан-тўғри моддий қўллаб-қувватлаш йўлга қўйилди (1-расм).

1-расм. 2020 йил якунига қадар кам таъминланган фуқароларга ижтимоий ёрдам

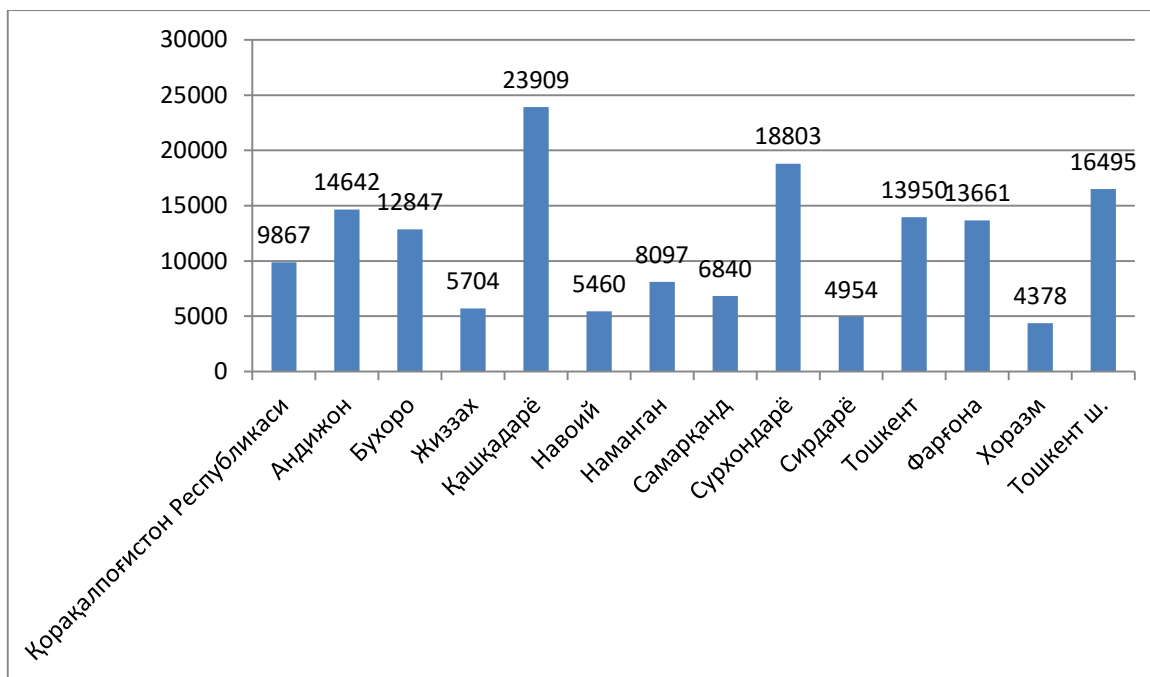
Қурбон ҳайити арафасида аъзолари қарийб 700 минг кишини ташкил этадиган 182 мингдан зиёд оиллага 1 млн. сўмгача миқдоридagi тўловлар амалга оширилди. Айтиш керакки, ёрдам тўғридан-тўғри ва нақд пулларда кўрсатилди.

Бундан ташқари, Президентимизнинг сўнгги фармонида асосан, “Темир дафтар” га киритилган муҳтож оилаларнинг ҳар бир аъзоси учун 220 минг сўмдан тўловлар амалга оширилди. 2020 йилга мўлжалланган бюджетда аҳолининг турли қатламларини ижтимоий ҳимоя қилиш учун жами 8 трлн. сўмдан зиёд маблағ ажратилиши кўзда тутилган.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, мамлакатда эҳтиёжмандларга ижтимоий ёрдам кўрсатишнинг кенг қамровли механизми йўлга қўйилмоқда. Бироқ тан олиш керакки, унга берилган ижобий салоҳият сабаб бундай механизм етарлича мослашувчан ва максимал даражада шаффоф бўла олмайди. Айрим объектив ва субъектив омиллар бутун тизим самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Буни “темир дафтар” амалиёти ҳам тасдиқлайди. Биргина 4 ой ичида доимий даромад билан таъминланиши туфайли эҳтиёжманд оилаларнинг 159 мингтаси ёки 40 фоиздан ортиғи “темир дафтар” рўйхатидан чиқарилди. Тошкент ва Қорақалпоғистонда бу кўрсаткич янада юқори – мос равишда, 55 фоиз ва 58 фоиз. Келажакда камида ана шундай иш суръатини сақлаб қолиш мамлакатда қашшоқликни қисқартириш йўлида илдам одимлаш имконини беради (2-расм).

Белгиланган режаларни амалга ошириш натижасида, аҳолининг камбағал қатлами нафақат иқтисодий ўсишдан фойда кўриши, балки ўзи ҳам иқтисодий ривожланишга ҳисса қўшиши кутилмоқда. Буларнинг барчаси мамлакатдаги бутун ижтимоий-иқтисодий вазиятга ижобий таъсир кўрсатади.

3-расм. “Темир дафтар” дан чиқарилган оилалар сони

2020 йилнинг январь-декабрь ойларида аҳоли умумий даромадларининг катта қисми ёлланма ишчиларнинг даромадлари ва мустақил равишда банд бўлишдан олинган даромадларни ўз ичига олган меҳнат фаолиятдан олинган даромадлардан (жами аҳоли умумий даромадларининг 69,8 фоиз) шаклланди. Аҳоли умумий даромадлари таркибида шахсий истеъмол учун ўзида ишлаб чиқарилган хизматлардан олинган даромадларнинг улуши 2,1 фоиз, мол-мулкдан олинган даромадларнинг улуши 2,1 фоиз, трансфертлардан олинган даромадлар улуши 24,3 фоиз ни ташкил қилди.

Ҳудудларнинг аҳоли умумий даромадлари таркибида меҳнат фаолиятдан олинган даромадларнинг (ёлланиб ишловчиларнинг иш ҳақи ва мустақил равишда банд бўлишдан олинган даромадлар) энг юқори улуши Навоий вилоятида (83,6 фоиз) кузатилди. Тошкент шаҳри, Хоразм, Самарқанд, Фарғона, Сурхондарё, Андижон, Наманган вилоятлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикасида ўртача республика даражасидан паст кўрсаткични ташкил этди. Республика бўйича аҳоли умумий даромадлари таркибида шахсий истеъмол учун ўзида ишлаб чиқарилган хизматлардан олинган даромадлар ва мол-мулкдан олинган даромадларнинг улуши сезиларли даражада бўлмасада, Тошкент шаҳрида бундай даромадларнинг улуши 17,0 фоиз ни ташкил этган (1-жадвал).

Бугунги кунда ўй хўжаликлари танланма кузатувини такомиллаштириш, маълумотлар сифатини ошириш мақсадида бир қатор хорижий ташкилотлар билан ҳамкорлик ишлари амалга оширилмоқда. Хусусан, Жаҳон банки вакиллари билан ҳамкорликда услубиятни такомиллаштириш, саволномаларни халқаро стандартларга мослаштириш, соҳага замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, яъни кузатув жараёнида 2020 йилгача фойдаланилган қоғоз шаклидаги саволномалардан воз кечиб, 2021 йилдан бошлаб, тўлиқ ўй хўжаликларида кузатувни планшетлар ёрдамида ўтказиш режалаштирилмоқда. Ривожланган давлатларда кенг қўлланиладиган замонавий тизимга кўра, кузатув сўровномалари планшетларга

ўрнатилиб, интервьюлар улардан фойдаланган ҳолда олинади. Респондентлар томонидан интервью саволларига берилган жавоблар ана шу планшетда қайд этиб борилади ва онлайн режимда ягона маълумотлар базасига узатилади. Бу ўз навбатида, кузатувлар мониторингини юритиш, сифатни назорат қилиш имконини беради.

1-жадвал

Ҳудудлар бўйича аҳоли жон бошига умумий даромадлар¹

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ўзбекистон Республикаси	2192,8	5410,6	6215,9	7314,1	9128,6	10891,3	12279,1
Қорақалпоғистон Республикаси	1498,9	3908,0	4372,0	5233,1	6808,7	8136,2	9503,1
Вилоятлар:							
Андижон	1838,1	4835,0	5637,3	6777,7	8412,0	9941,5	10931,8
Бухоро	2524,4	6411,6	7354,2	8823,0	11270,6	13075,7	14774,1
Жиззах	1810,7	4809,6	5459,4	6498,4	8512,9	9723,3	10980,7
Қашқадарё	1896,4	4642,7	5498,4	6442,4	7827,9	9149,6	10240,9
Навоий	3881,6	8761,4	9745,0	11139,6	13921,4	16926,9	20533,2
Наманган	1566,7	4113,2	4745,5	5733,3	6887,6	8293,1	9427,4
Самарқанд	2029,0	4631,0	5603,4	6594,1	8087,7	9447,9	10696,6
Сурхондарё	1718,4	4560,8	5079,8	5946,5	7622,5	8906,0	9846,6
Сирдарё	2215,1	5813,9	6772,1	6833,5	8353,5	9998,4	11146,3
Тошкент	2433,3	6123,7	6749,9	7667,1	9401,6	11296,2	13301,8
Фарғона	1723,0	4418,3	4994,1	5600,3	7096,8	8111,8	8940,8
Хоразм	2105,3	5052,2	5840,3	7218,0	9536,1	11213,4	12315,8
Тошкент ш.	4505,9	10614,4	12316,1	14921,1	18432,1	23674,3	25999,4

2020 йил 1 майда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги Қарори қабул қилиниб, ушбу Қарорга кўра, ҳудудларни барқарор ва жадал ривожлантириш учун уларнинг комплекс ва мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожланишини рейтинг баҳолаш тизими жорий этилмоқда ва қуйидаги кўрсаткичларга эътибор қаратилмоқда:

- барқарор ва мутаносиб иқтисодий тараққиётни таъминлаш, иқтисодий ислохотлар самарадорлиги;
- янги иш ўринлари яратиш, ишсизликни камайтириш ва меҳнат бозори самарадорлигини таъминлаш;
- ижтимоий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини ошириш ва аҳоли турмуш сифатини яхшилаш;
- аҳоли ва бизнес учун зарур шарт-шароитлар яратиш, ишлаб чиқариш инфратузилмасининг барқарорлиги ҳамда ишончилигини таъминлаш;
- ҳудудларнинг рақобатбардошлик даражасини ошириш, уларнинг иқтисодиётини янада диверсификация қилиш;
- ишбилармонлик муҳити сифатини яхшилаш, тадбиркорликни доимий қўллаб-қувватлаш ва жадал ривожлантириш;
- ҳудудларнинг молиявий мувозанатига эришиш ҳамда банк-молия соҳасини ривожлантириш;

- маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фуқаролар мурожаатлари билан ишлаш самарадорлиги ва маълумотларнинг очиқлигини таъминлаш.

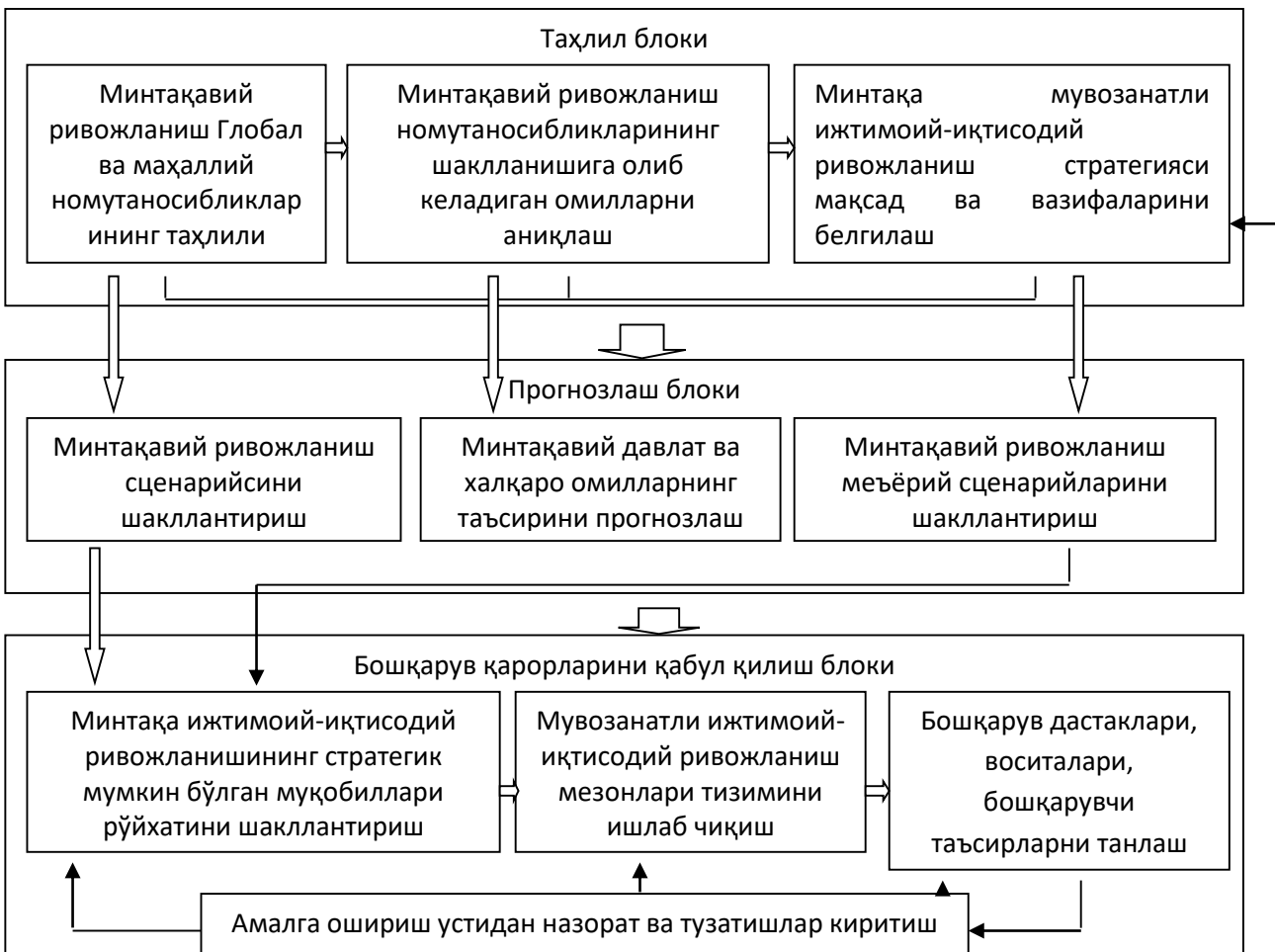
Ҳар бир мамлакат қандай сиёсий ва ижтимоий ҳаракатларни амалиётга жорий этишидан қатъий назар, уларнинг якуний мақсади халқ манфаатлари, аҳоли турмуш даражасини яхшилаш, етакчи мамлакатлар сафидан жой лишга қаратилади.

Бошқарув механизми бошқарув тизими ўзаро алоқадорлиги, динамикасини ўзида мужассамлаштиради, унсурларни, унинг таркибий қисмларини ўзгартириш натижасида амал қилиш янги сифатини кўзда тутди[16].

Олимларнинг юқорида баён қилинган фикрларидан келиб чиқиб, уларни бошқарув механизмини қуйидаги нуқтаи назарлардан тадқиқ этадиган гуруҳларга ажратиш мумкин:

- бошқарув усуллари ва воситалари мажмуи;
- бошқарув ташкилий унсурлари мажмуи;
- бошқарув амал қилиш унсурлари мажмуи.

Жараёнли ёндашув нуқтаи назаридан таклиф қилинаётган механизм бошқарув тизимининг унсури сифатида талқин қилиниб, стратегик режалаштириш – “чиқиш” ни “кириш” га алмаштириш, яъни қарорлар қабул қилишни ресурсли таъминлаш унсури вазифаларини амалга ошириш имконини беради ва минтақа мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланишини стратегик бошқариш вазифаларини амалга ошириш “тузилган” блоклар мажмуини мужассамлаштиради (4-расм).

4-расм. Минтақа мувозанатли ривожланиш стратегияси механизми блокларининг ўзаро алоқадорлик чизмаси²

Минтақанинг ўзаро боғлиқ функционал ва жараёнли қисмлари тўпламининг мавжудлиги уларни етарли миқдорда турли ресурслар билан таъминлаш зарурлигини белгилаб, тизим ички ва ташқи манбаларини ўз ичига олиши мумкин. Тизим қисмларининг ўзаро таъсири товарлар, хизматлар ишлаб чиқаришни таъминлаб, ички ва ташқи бозорларда амалга оширади; ижтимоий ва бошқа масалаларни ҳал қилади. Ишлаб чиқариш омилларига кириш сифатида, фаолият натижаларига эса тизим чиқиши сифатида қаралади.

Демак, киришларнинг иккита асосий тури бўлиши мумкин: маълумотлар билан бирин-кетин боғланган олдиндаги жараён натижаси; маълумотлар билан тасодифан боғланган олдиндаги жараён натижаси. Бундан ташқари, кириш унга янгитдан киритиладиган (тескари алоқа) тизимнинг амал қилиш натижаси бўлиши мумкин[17].

Ўрганилаётган механизм ривожланиш вариантларининг йўл қўйиш мумкин бўлган тўпламини аниқлаш прогноз қилинган ва таҳлилий блокларнинг мақсадли йўналиши ҳисобланади. Ушбу блокда минтақавий ривожланиш номутаносибликларининг шаклланиш хавфи таҳлили, минтақа ҳаётининг фаолияти соҳаларини – хавфларнинг вужудга келиш манбалари, хавфлар ва йўқотишларнинг сабаб-оқибат алоқаларини белгилаш, хавфлар олдини олиш чора-тадбирлари рўйхатини шакллантириш, минтақаларнинг мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиш меъёрий сценарийларини аниқлаш амалга оширилади.

Қарорлар қабул қилиш блокада минтақаларнинг мувозанатли ривожланиш мақсади, вазифалари ва стратегияларига нисбатан стратегик қарорлар ишлаб чиқилади, иерархия турли даражаларида минтақавий ривожланишнинг келишилган стратегиялари амалга оширилмоқда. Тегишли чора-тадбирларни тизимли амалга ошириш шундай мезонларни кўзда тутадик, улар асосида ривожланиш мувозанатлашганлиги даражаси баҳоланади ҳамда уни бошқариш дастаклари ва воситаларини танлаш амалга оширилади. Ривожланиш мувозанатлашганлигини таъминлашнинг негиз ва махсус дастаклари ва воситалари ажратилади[18].

Негиз воситаларга қўйидагилар киради:

- иқтисодий ривожланиш прогнозлари, дастурлари ва режаларини ишлаб чиқиш, дастурий-мақсадли бошқарув усулларини қўллаш;
- минтақавий сиёсатни ишлаб чиқиш ва ўтказиш;
- минтақа мол-мулкни назорат қилиш ва бошқариш;
- самарали инвестицион ва институционал сиёсат олиб бориш;
- бозор инфратузилмасини яратиш;
- мажмуавий мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш орқали инновацион фаоллик даражасини ошириш;
- минтақа иқтисодиётини самарали ва мажмуавий ривожлантириш ҳамда ижтимоий дастурларни амалга ошириш учун бюджетга тушумларни таъминлашга иқтисодий, ташкилий-ҳуқуқий ва бошқа шароитларни яратиш;
- аҳолини ижтимоий ҳимоялаш;
- минтақа учун устувор иқтисодий фаолият турларига инвестициялар жалб қилишни рағбатлантириш;
- кичик корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлаш.

Қўйидагилар минтақавий ривожланиш мувозанатлашганлигини таъминлашнинг ўзига хос дастаклари ва воситалари ҳисобланади:

- маъмурий-бошқарувчилик (алоҳида ҳудудларга умуммиллий аҳамиятга молик ресурс ҳудуди сифатида алоҳида мақом бериш);
- кўчирилган туманларда янги корхоналарни жойлаштиришни тўхтатиб туриш воситалари;

- davlat iqtisodiy faoliyatining makon taqsimlanishi (davlat sektori korxonalarini selektiv joylashtirish bo‘lib, u mintaqaviy mehnat bozoriga hamda muayyan tumanlar korxonalari va etkazib beruvchilarida ustuvor davlat харидлари чизмаларига таъсир кўрсатади);

- молиявий рағбатлантириш (янги иш ўринларини яратиш билан боғлиқ дотациялар, инвестициялар, молиявий имтиёзлар, кредитлар, субсидиялар, солиққа тортиш, кафолатлар ва ҳ.к.);

- инфратузилмаларни ривожлантириш, саноат ўзлаштириши учун ҳудудларни тайёрлаш, хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш;

- ривожланишни рағбатлантириш воситалари (қулай бизнес муҳитини яратиш, ахборот технологиялари, консалтинг фаолияти, таълим, илмий тадқиқотлар, техник ишланмалар) ривожланишини қўллаб-қувватлаш воситалари;

- самарали бандликни таъминлаш (меҳнат миграциясига кўмаклашиш, корхоналарда ўқитиш ва касбга тайёрлашни молиялаштириш, корхоналарга иш ўринларининг сони ошганда имтиёзлар бериш ва ҳ.к.).

Тизимли ёндашув нуқтаи назаридан минтақанинг мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясини шакллантириш механизми минтақавий ривожланиш номутаносибликларининг шаклланиши, унинг олдини олиш ёки юмшатиш стратегиясини ишлаб чиқиш хавфини баҳолаш билан боғлиқ йўналтирилган фаолиятни амалга ошириш учун мўлжалланган тизим сифатида мужассамлашган бўлиши мумкин. Механизмнинг функционал-мақсадли чизмаси 5-расмда келтирилган.

5-расм. Минтақанинг мувозанатли ривожланиш стратегиясини шакллантириш механизмининг функционал-мақсадли чизмаси³

Мақсадли тизимлар таҳлил ва прогнозлаш объекти, муаммоли вазият, қарорлар қабул қилиш мақсади ва мезонларини аниқлайди. Функционал тизимлар вазифаларни қўйиш учун мўлжалланган, статистик маълумотлар тўплаш ва ишлов бериш, баҳолаш, боғлиқликларни аниқлаш, прогнозни ишлаб чиқиш, қарорлар қабул қилиш ва таҳлил қилиш билан боғлиқ мунтазам ҳаракатларни бажарадилар. Тизимларнинг таъминланиш таркиби функционал тизимларда жараёнларни таъминлаш учун ресурсларга бўлган эҳтиёжлар билан белгиланади.

Механизм негиз тизимларидан бири ахборот-таҳлилий тизим ҳисобланиб, у орқали минтақавий тизим амал қилиш индикатив натижаларини акс эттирадиган ва пировардида минтақавий тизимлар мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиш сиёсати ва стратегиясини шакллантирадиган прогноз-дастурий ҳужжатларини ишлаб чиқиш имконини берадиган технологиялар мажмуи (минтақавий ривожланиш номутаносибликларини таҳлил қилиш ва прогнозлаштириш маҳаллий вазифаларини ҳал қилишга қаратилган операциялар ва усуллар кетма-кетлиги) тушунилади.

Минтақа мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиши стратегиясини шакллантириш механизмини янада такомиллаштириш қўйидаги йўналишларда амалга оширилиши зарур:

- минтақанинг мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясини асослашга услубий ёндашувларни такомиллаштириш;

- минтақалар мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиш сценарийларини ишлаб чиқиш, прогнозлаш усулларини такомиллаштириш;

- минтақавий ривожланиш номутаносибликларини баҳолашга ёндашувларни тадқиқ этиш, мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланишни бошқаришнинг табақалашган стратегияларини қўллаш учун минтақаларни таснифлаш;

- минтақа ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясининг ички мувозанатлашганлиги ва келишилганлигини ошириш учун давлат ва минтақавий даражалардаги ривожланиш мақсадларининг кросс-соҳасини ажратиш, сифатли иқтисодий ўсиш барқарор суръатларини таъминлаш;

- мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегияси амалга оширилишининг ресурс таъминотини баҳолашга услубий ёндашувларни такомиллаштириш.

Ахборот-таҳлилий тизим доирасида мувозанатлашмаган ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг хавф даражаси баҳоланади, минтақавий бошқарувнинг мумкин бўлган дастак ва воситалари аниқланади. Ахборот-таҳлилий тизим шаклланишига мавжуд ёндашувлар шарҳи негиз функционал вазифалар ва уларни ечиш усулларини ажратиш имконини беради (6-расм).

Бундай функционал вазифаларга қўйидагилар киради: минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари тизимини шакллантириш; минтақавий ривожланишнинг глобал ва маҳаллий номутаносибликларини баҳолаш; минтақавий ривожланиш номутаносибликларининг шаклланиш омиллари ва манбаларини баҳолаш; минтақа мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг мумкин бўлган стратегик муқобилларини шакллантириш, мақбул муқобилларни танлаш.

Минтақа ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари тизими ахборотларнинг тўлиқлиги, қулайлиги ва етарлилиги талабларига жавоб бериши

керак; макон ва вақт чегараларини кенгайтириш имконияти; таққосланувчанлиги; натижаларнинг ахборотлашганлиги. Мавжуд услублар таҳлили уларнинг ахборотлашганлигини баҳолаш асосида кўрсаткичлар тизимини асослашга ёндашувларнинг етарли ўрганилмаганлигини, бўсағавий миқдорларни аниқлаш имконини берадиган кўрсаткичларни таснифлаш усулларини янада ривожлантириш зарурлигини кўрсатиб, ундан ортиб кетиши минтақа тизимидаги номутаносибликлар критик даражасининг шаклланганлиги ва инқирозли вазият ҳақида гувоҳлик беради.

6-расм. Ахборот-таҳлилий тизим вазифаларининг таснифланиши ва уларни ечишга услубий ёндашувлар⁴

Минтақавий ривожланишнинг глобал ва маҳаллий номутаносибликларини баҳолаш масалаларида адабиёт манбаларини таҳлил қилиш; минтақавий ривожланиш номутаносибликларининг шаклланиш омиллари ва манбаларини аниқлаш, бу конвергенция таҳлили, тенгсизлик чораларини декомпозициялаш усулларига асосланади, уларнинг юқори самарадорлигига қарамасдан, минтақалар кластер тузилмаларининг таркибий динамикасини баҳолаш, кластерлар барқарорлиги, маҳаллий минтақавий номутаносибликларни тизимли баҳолашнинг шаклланиши, кластер конвергенциясини баҳолашда англаш сифатини таъминлашдан далолат беради.

Хулоса

Шундай қилиб, ушбу мақолада олиб борилган ва келтирилган тадқиқотлар қўйидаги хулосаларни чиқариш имконини беради:

Минтақавий ривожланиш асосий тенденцияларидан бири номутаносибликларнинг кучайиши тенденцияси ҳисобланади. Ушбу тенденция макроминтақалар ва минтақаички даражасида намоён бўлмоқда. Унинг намоён бўлиш салбий оқибатларига ташқи “шоқлар” таъсирига ривожланиш кўрсаткичларини

мослаштиришнинг таъсирчанлигини ошириш, ижтимоий кескинликнинг ортиши киради.

Мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиш сценарийлари ва уларни ишлаб чиқиш расмийлашган усулларининг шаклланишига услубий ёндашувлар шарҳи самараларни баҳолаш услубиятини ишлаб чиқиш, ривожланиш мувозанатлашганлигини таъминлашнинг молиявий воситаларини рўёбга чиқариш, молиялаштириш турли манбаларини ҳаракатлантириш имкониятлари ва хавфлари йўналишида уларни янада такомиллаштириш зарурлиги ҳақида хулоса қилиш имконини беради.

Мувозанатли минтақавий ривожланиш стратегиясининг ахборот-таҳлилий таъминотини такомиллаштиришнинг ажратилган йўналишларини амалга оширишга қаратилган концептуал ёндашувларни ишлаб чиқиш номутаносибликларни илк диагностикалашни ўтказиш ва уларнинг минтақавий тизимлар ривожланиш динамикасига салбий таъсирини камайтириш имконини беради.

Таркибий номутаносибликларнинг кучайиши, беқарорлаштирувчи омилларга минтақавий тизимларнинг олдиндан аниқ жавоблари, минтақавий тизимлар ички ва ташқи муҳити ноаниқликлари ва динамизми, мураккабликларнинг ортиши минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг минтақавий бошқаруви механизмларини такомиллаштириш заруратини белгилайди.

Минтақалар мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясини шакллантириш механизмнинг келтирилган йириклашган чизмаси жараёнли ва тизимли ёндашув жиҳатидан мувозанатли минтақавий ривожланиш стратегиясини танлаш ва асосий таъминловчи тизимларни ажратишга нисбатан қарор қабул қилиш жараёнини таркиблаш вазифасини ҳал қилиш имконини беради.

Минтақани мувозанатли ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясининг шаклланиш механизмининг такомиллаштириш йўналишлари ажратилган бўлиб, уларнинг амалга оширилиши минтақавий ривожланиш номутаносибликларининг шаклланиш хавфини баҳолаш, алоҳида минтақалар ва бутун миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлайдиган таркибий ислохотларни амалга оширишга нисбатан бошқарув қарорларининг илмий асосланганлиги ва сифатини ошириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик ҳоидаси бўлиши керак.Т.: «Ўзбекистон», 2017 14-январь.6-бет.

2. Алаев, Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь/ Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.

3. Некрасов, Н. Н. Региональная экономика: монография / Н. Н. Некрасов. – Изд. 2-е. – М. : Экономика, 1978. – 340 с.

4. Межевич, Н. М. Определение категории «регион» в современном научном дискурсе / Н. М. Межевич // Псковский регионологический журнал. – 2006. – № 2. – С. 3–21.

5. Региональная экономика и управление: учебное пособие / под ред. Е. Коваленко. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2008. – 288 с.
6. Гранберг, А. Г. Основы региональной экономики: учебник / А. Г. Гранберг. – М.: ГУ Региональная экономика России, 2003. – 495 с.
7. Методы социально-экономического прогнозирования. Модели и методы / И. С. Светуных, С. Г. Светуных. – М.: Юрайт, 2014. – Т. 2. – С. 42–46.
8. Энциклопедия кибернетики / под ред. В. М. Глушкова. – Киев: Главная редакция Украинской Советской энциклопедии, 1975. – Т. 1. – 608 с.
9. Кульман, А. Экономические механизмы: пер. с фр. / А. Кульман. – М.: Политиздат, 1987. – 351 с.
10. Плаксин, В. И. Основы системы инновационной деятельности предприятия: монография / В. И. Плаксин, О. В. Горбачева. – Симферополь: ДиАйПи, 2009. – 333 с.
11. Белоусова, Л. І. Інноваційно-інвестиційна активність підприємства: монографія / Л. І. Белоусова. – Луганськ : Вид-во СНУ, 2006. – 176 с.
12. Гриньов А.В. Управління інноваційним розвитком промислових підприємств у глобальному середовищі : монографія / А. В. Гриньов, Т. В. Деділова. – Х. : ХНАДУ, 2008. – 148 с.
13. Пономаренко, Е. В. Механизм управления инновационными научно-производственными кластерными структурами / Е. В. Пономаренко, Е. В. Анненкова // Научный журнал «БИЗНЕС ИНФОРМ». – 2010. – № 5 (1). – С. 83–85.
14. Проблеми управління інноваційним розвитком підприємств у транзитивній економіці: монографія / С. М. Ілляшенко, О. В. Прокопенко, Л. Г. Мельник [і др.]; заг. ред. С. М. Ілляшенко. – Суми: Університетська книга, 2005. – 582 с.
15. Ягудин С.Ю. Методологические подходы формирования современного управления инновационным развитием предприятий: на примере химической и нефтехимической промышленности: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Ягудин Семен Юрьевич. – М., 2005. – 294 с.
16. Масленникова Н. П. Инновационная восприимчивость как основа роста инновационной активности организации / Н. П. Масленникова // Проблемы развития инновационно-креативной экономики: сб. материалов II Междунар. науч.- практ. конф. – Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: <http://econference.ru/blog/conf06/206.html>. – Загл. с экрана.
17. Лопатников, Л. И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки / Л. И. Лопатников. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело, 2003. – 520 с.
18. Гейман, О. А. Нелинейность экономики и неравномерность развития регионов: монография / О.А. Гейман. – Харьков: ФЛП Либуркина Л. М.: ИД «ИНЖЭК», 2009. – 428 с.